

„Czujny”; komendant Rejonu Słupca AK, wywiadowca podziemia w PUBP w Koninie i MO w Słupcy, szef wywiadu Kierownictwa Walki z Bezprawiem KWP na powiat Konin, ppor. (1944)

Ur. w 1918 w Wapnie (pow. Wągrowiec), syn Franciszka i Marii z d. Jadrych. W 1932 ukończył szkołę powszechną w Skulsku (pow. Konin), a w 1938 Technikum Budowy Maszyn w Grudziądzu. Od 1938 do wybuchu wojny odbywał służbę wojskową w 64. pp w Grudziądzu.

We wrześniu 1939, został ranny i dostał się do niewoli niemieckiej. Po kilku dniach pobytu w szpitalu w Kutnie został zwolniony. W czasie okupacji mieszkał wraz z rodziną w Słupcy, pracował jako szofer w firmie „Ke-giel”. Działalność konspiracyjną rozpoczął w 1941. Był zastępcą dowódcy, a pod koniec wojny komendantem Rejonu Słupca AK.

Po wkroczeniu ACz do Wielkopolski współorganizował antysowieckie podziemie w Słupcy. W drugiej połowie 1945 nawiązał kontakty z KWP i dowodził komórką wywiadu w pionie operacyjnym, zwanym Kierownictwem Walki z Bezprawiem. Jednocześnie od początku 1945 był wtyczką podziemia w lokalnych strukturach komunistycznego aparatu represji: funkcjonariuszem MO w Słupcy, a od marca oficerem śledczym PUBP w Koninie. Informacje o obsadzie i uzbrojeniu UB oraz o akcjach planowanych przeciwko podziemiu, także broń, przekazywał bezpośrednio Feliksowi → Gruberskiemu „Arturowi”, komendantowi Kierownictwa Walki z Bezprawiem w pow. Konin, z którym spotykał się w lokalu kontaktowym w mieszkaniu Marii Wituckiej w Koninie.

17 V 1946 został aresztowany przez funkcjonariuszy UB. Śledztwo przeszedł w WUBP w Poznaniu. Akt oskarżenia sporządził chor. Piotr Łapiński. Na mocy wyroku WSR w Poznaniu (przewodniczył kpt. Kazimierz Tasiemski, oskarżał prokurator por. Marian Jaśkowski) 7 XII 1946 został skazany na śmierć. NSW 10 I 1947 odrzucił skargę rewizyjną. Bolesław Bierut także nie skorzystał z prawa łaski. Wyrok wykonano przez rozstrzelanie 24 I 1947 o godz. 13.05 w Poznaniu.

W III RP sąd unieważnił wyrok WSR, stwierdzając, że S. działał na rzecz niepodległości Polski.

W 1939 ożenił się z Wandą Nowak. Miał syna Józefa (1940–1995).

AP Poznań: 91 W, Teczka Cz. Surowieckiego; 3, Skazani na karę śmierci w 1947, k. 114–115; 26, Korespondencja Powiatowego Urzędu Informacji i Propagandy w Turku z Wojewódzkim Urzędem Informacji i Propagandy w Poznaniu, k. 28. IPN Poznań: 135/38, Akta sprawy przeciwko Cz. Surowieckiemu; 04/1020, Skład kadry kierowniczej „Pociągu”, k. 8, 99.

Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody, oprac. A. Paczkowski, cz. 1: *Lata 1945–1947*, Warszawa 1994 („Dokumenty do dziejów PRL”, z. 5), s. 63; *Informator o nielegalnych*, s. 27, 88; *Straceni*, s. 146.

T. Łypaczewski, *Bóg. Honor. Ojczyzna. Działalność Armii Podziemnej w Wielkopolsce Wschodniej w latach 1945–1950*, Konin 1994.

Zbiory rodziny Surowieckich. Relacje ustne M. Surowieckiej udzielone R. Chęcińskiej, listopad 2004.

Renata Chęcińska

„Antoni Sadowski”, „Zbyszek”, „Żukowski”, nazwiska konspiracyjne: Bogdan Marecki, Sadowski; kurier Komendy Okręgu Wileńskiego AK 1942–1948, szef Oddziału V Komendy Okręgu, ppor.

Ur. 11 IV 1918 w majątku Pustoszka, pow. Nowa Wilejka, woj. wileńskie, syn Justyna i Petroneli z d. Pawłowicz. Po maturze w 1938 rozpoczął studia na Wydziale Prawa USB w Wilnie.

We wrześniu 1939 zgłosił się ochotniczo do wojska, ale z powodu braku broni nie został przyjęty. Najprawdopodobniej brał udział w obronie Wilna przed ACz w nocy z 18 na 19 IX 1939, organizowanej przez jednostki tyłowe WP i ludność miasta. W 1939 rozpoczął działalność konspiracyjną w ramach Kół Pułkowych (koło żołnierzy łączności), wprowadzony przez komendanta por. Stefana Czernika „Orwata”. Zarówno podczas okupacji sowieckiej, jak i niemieckiej był najbliższym współpracownikiem „Orwata”, służąc jako kurier, łącznik i radiooperator. W 1942 wpadł w ręce gestapo, ale rodzina zdołała go wykupić. Korzystając z dokumentów na nazwisko Sadowski, przygotowanych przez wileńską „legalizację”, podjął niemal natychmiast dalszą pracę konspiracyjną. Kilkakrotnie odbywał kursy jako kurier Oddziału V do Warszawy, transportując sprzęt radiowy i tabele szyfrów. Przeszedł także szkolenie radiooperatora, wielokrotnie pomagał komórce radiowej. Organizował lokale dla łączności radiowej, magazyny i punkty napraw.

Po ponownym zajęciu Wileńszczyzny przez Sowieców, przy próbie nawiązania łączności radiowej z Londynem został aresztowany przez NKWD 17 VII 1944. Ranny podczas nieudanej próby ucieczki, został umieszczony w sowieckim szpitalu, skąd wkrótce uciekł. „Spalony” w Wilnie, na rozkaz komendanta Okręgu ppłk. Juliana Kulikowskiego „Ryngrafa” udał się z misją kurierską do Warszawy celem przekazania Komendzie Głównej AK sprawozdania z działalności Okręgu i informacji o stosunku władz sowieckich do AK. Mimo rany pod przybranym nazwiskiem Marecki wraz z żoną Ireną dotarł do prawobrzeżnej Warszawy, ogarniętej już powstaniem. Znowu został areszto-

wany przez frontowe oddziały NKWD. Został zwolniony, ponieważ podał się za Litwina, komunistycznego partyzanta. Na warszawskiej Pradze utworzył komórkę łączności Okręgu Wileńskiego AK, obserwując przebieg powstania i próbując bezskutecznie nawiązać kontakt z KG AK. Prowadził także działalność wywiadowczą na ograniczoną skalę. Jednocześnie od września 1944 do kwietnia 1945 utrzymywał łączność kurierską z Komendą Okręgu w Wilnie. Od kwietnia organizował bazę dla łączności w Warszawie i siatkę lokali kontaktowych, do których mieli się m.in. ewakuować z Wileńszczyzny żołnierze okręgu. W czerwcu 1945 stał się głównym łącznikiem komendanta okręgu, ppłk. Antoniego → Olechnowicza „Pohoreckiego”, w Polsce centralnej. Przejął też zapewne obowiązki szefa Oddziału V Komendy Okręgu (choć nie ma poświadczenia tego faktu w zachowanej dokumentacji). W lipcu 1946 wznowił także działalność jako kurier komendanta Okręgu Wileńskiego AK, nawiązując łączność ze sztabem NW. Wielokrotnie wyjeżdżał za granicę (m.in. do Niemiec, Włoch, Francji), przewożąc meldunki z kraju i przywożąc rozkazy oraz fundusze na dalszą działalność. Po 1946 zajął się także legalizacją – osobiście wykonywał fałszywe dokumenty dla siebie jako kuriera i dla członków komendy. Był także współorganizatorem siatki wywiadowczej Okręgu Wileńskiego, działającej 1947–1948 pod krypt. „Krzysztof”.

Został aresztowany 28 VI 1948, podczas akcji „X”, mającej na celu rozbicie przez MBP siatki Okręgu Wileńskiego AK w całej Polsce. Podczas śledztwa zachował dzielną postawę mimo bardzo ciężkich przesłuchań. 11 XI 1949 został skazany przez WSR w Warszawie na karę śmierci z utratą praw publicznych na zawsze i przepadek całego mienia. Wyrok wykonano 13 IV 1950 w Warszawie. Miejsce pochówku pozostaje nieznane.

W 1944 ożenił się z Ireną z d. Chełmińską, także aresztowaną w 1948, zwolnioną w 1956. Miał syna Krzysztofa.

AP Warszawa: WSR w Warszawie, Sr. 1154/50. AWL: WSR w Warszawie, Sr. 1613/49. IPMS: Kol. 138/269.

Irena Bukowska, Relacja z października 1996; Informacje dotyczące ojca uzyskane od Krzysztofa Bukowskiego w lutym 2001 (w zbiorach P. Niwińskiego).

Piotr Niwiński

**„Orzyc”, „Żubr”; żołnierz AK
w Obwodzie Przasnysz, dowódca
oddziału partyzanckiego ROAK i NZW,
komendant Powiatu „Płomień II”
XVI Okręgu NZW**

Ur. 8 V 1918 w Anopolu k. Przasnysza w rodzinie chłopskiej. Ukończył szkołę powszechną. Pracował na roli w gospodarstwie rodziców. W okresie okupacji niemieckiej wstąpił do ZWZ-AK, był dowódcą drużyny we wsi Anopol, gm. Karwacz.

Po wkroczeniu ACz nie zaprzestał działalności niepodległościowej. Ścigany przez NKWD i UB zbiegł do partyzantki. Działał w ramach kierowanego przez Zacheusza →→Nowowiejskiego Obwodu Przasnysz ROAK „Las” (Inspektorat ROAK „Mazowsze”). Skupił wokół siebie żołnierzy AK tropionych przez UB. Dowodził kilkunastoosobowym oddziałem partyzanckim; wykonał wiele akcji samoobrony (likwidacja agentury i funkcjonariuszy UB, rozbrajanie MO). Jesienią 1946 nawiązał kontakt z NZW. We wrześniu uczestniczył w akcji na cukrownię w Szczukach, zakończonej dwoma potyczkami z siłami UB. Po śmierci →→Nowowiejskiego (grudzień 1946) przeszedł wraz ze swoją grupą do XVI Okręgu NZW dowodzonego przez kpt. Zbigniewa Kuleszę „Młota”. Początkowo dowodził patroliem partyzanckim PAS NZW, podlegając chor. Józefowi →→Kozłowskiemu; m.in. 26 XII 1946 rozbili posterunek MO w Baranowie.

Nie ujawnił się podczas amnestii w 1947. W XVI Okręgu NZW odtworzonym w maju 1947 przez chor. →→Kozłowskiego pełnił funkcję komendanta Powiatu „Płomień II”, obejmującego część pow. Przasnysz oraz skraj pow. Ciechanów i Mława. Jednocześnie dowodził kilkunastoosobowym oddziałem partyzanckim. Spośród większych akcji oddziału w tym okresie należy wymienić opanowanie miasteczka Czerwin, gdzie rozbito posterunek MO i wykonano rekwizycje w urzędach, zniszczenie 18 X 1947 urzędu gminnego w Węgrze (wspólnie z patroliem Stanisława Suchołbiaka „Szarego”). Od 28 X do 28 XI 1947 zorganizował sieć terenową NZW w czterech gminach powierzonego sobie terenu. Przetrwał rozbitcie przez UB i KBW

komendy →→Kozłowskiego w czerwcu 1948 i kontynuował działalność, podlegając nowej komendzie XVI Okręgu zorganizowanej przez Witolda →→Boruckiego (zachowywał dość dużą samodzielność). Przeprowadził wiele akcji bojowych przeciwko UB i jego agenturze. W AK miał stopień plutonowego, w NZW został w maju 1948 awansowany do stopnia sierżanta.

Pomimo intensywnych działań operacyjnych prowadzonych przez PUBP w Przasnyszu utrzymał się w polu do lutego 1949. Został wydany przez agenta o ps. „Janek” (pracującego dla naczelnika Wydziału III WUBP w Warszawie kpt. Tadeusza Kwiatkowskiego). 2 III 1949 został otoczony wraz z oddziałem przez KBW i UB na kolonii wsi Gostkowo, gm. Karwacz, pow. Przasnysz. Do akcji przeciwko jego oddziałowi, liczącemu wówczas ośmiu partyzantów, rzucono 984 żołnierzy KBW i grupę funkcjonariuszy UB. W wyniku zaciętej, kilkugodzinnej walki oddział został zniszczony. Oprócz dowódcy poległo sześciu partyzantów, czterech z nich zginęło, brniąc się do ostatniego naboju w płonącym budynku (jeden ciężko ranny w wyniku próby samobójstwa dostał się żywy w ręce UB). Straty grupy operacyjnej wyniosły trzech zabitych i pięciu rannych.

Miał brata Wacława, żołnierza AK, AKO i NZW, aresztowanego i zamordowanego 28 XII 1948 w PUBP w Ciechanowie (oficjalna wersja: „samowolne samobójstwo”).

AP Warszawa: Akta WSR w Warszawie, Sr 606/49, t. 1–5. CAW: Akta KBW, 15080/75/1464. IPN Warszawa: 00495/236; 0180/80, t. 1–3; 0255/280, t. 2; 0255/288, t. 8/10, 8/14, 8/18, 8/19, 8/21, 8/22.

Kryptonim „Orzeł”.

W. Brenda, *Okręg; Informator o nielegalnych*; R. Juskiewicz, *Ziemia Mławska w walce 1945–1953. Walka o wolność i suwerenność*, Mława 2002; *Żołnierze*.

Kazimierz Krajewski, Tomasz Łabuszewski

„Korwin”, „Okrzeja”; żołnierz KN, AK Obwodu Siedlce, dowódca struktur poakowskich w powiatach: Węgrów, Siedlce, Mińsk Mazowiecki, oraz OP „Pogoń”

Ur. 14 VII 1918 w Warszawie, syn Henryka (emerytowanego urzędnika kolejowego) i Emilii. Do 1939 mieszkał w Opolu Nowym, pow. Siedlce. Absolwent gimnazjum im. Hetmana Stanisława Żółkiewskiego w Siedlcach. W 1938 ukończył SPRArt we Włodzimierzu Wołyńskim. Jako kpr. pchor. brał udział w kampanii wrześniowej w składzie 9. pal. W działalność niepodległościową zaangażował się już w listopadzie 1939, jednocześnie pracując przy wyrębie lasu, a następnie, 1942–1945, jako kierownik mleczarni w Mokobodach k. Siedlec. W czasie okupacji niemieckiej pełnił funkcję komendanta ośrodka Mokobody KN. Od 1944 działał w ramach AK na terenie placówki Mokobody.

Wiosną 1945, występując jako komendant Obwodu Siedlce, podjął próbę stworzenia własnej siatki konspiracyjnej wykraczającej poza obszar pow. Siedlce (m.in. podporządkowała mu się grupa konspiratorów byłej AK z pow. Węgrów, w tym Janusz Kotowski „Mściciel”, Tadeusz Pachnik, Remigiusz Ufnał „Rudy”). Jesienią 1945 ujawnił się w ramach pierwszej akcji amnestyjnej popartej deklaracją komendanta Obszaru Centralnego DSZ Jana Mazurkiewicza „Radosława”. Aresztowany przez UB w grudniu 1945, zbiegł z konwoju podczas próby odbicia go przez grupę konspiratorów dowodzonych przez Czesława Skupa „Szpiega”. Na początku 1946 zorganizował na bazie struktur byłej AK siatkę konspiracyjną występującą pod szyldem WiN, obejmującą swoim zasięgiem obwody: Mińsk Mazowiecki, Węgrów, Siedlce (próby jej podporządkowania podjęte jednocześnie przez białostockie i lubelskie okręgowe struktury WiN zakończyły się fiaskiem). Wiosną tego roku sformował również oddział partyzancki o krypt. „Pogoń”, składający się z czterech pododdziałów (łącznie liczył on ok. 80–100 partyzantów) dowodzonych przez ppor. Antoniego Połujanowa „Błyskawicę”, Czesława Skupa „Szpiega”, Zdzisława Wiewiórskiego „Visa”, Janusza Kotowskiego „Mściciela” – pełnili oni jednocześnie funkcję komendantów struktur terenowych. Okresowo podlegały mu także oddziały WiN: Stanisława Mischzuka „Kłosa” z pow. Siedlce oraz Franciszka Pliszki „Marynarza” z pow. Sokołów. Razem ze stworzoną przez siebie siatką oddział „Pogoń” stał się obok formacji wileńskich pierwszoplanową jednostką partyzancką na prawobrzeżnym Podlasiu. W maju

1946 nawiązał współpracę z 6. Brygadą Wileńską AK. Podczas spotkania z jej dowódcą ppor. Lucjanem →Minkiewiczem „Wiktorem” w okolicach Patrykoz został uzgodniony podział wpływów w terenie i plany wspólnych akcji dywersyjnych. Jedną z nich obydwaj oddziały przeprowadziły na miasteczko Łosice już kilka tygodni później, 2 VII 1946. W trakcie przebijania się z obławy zadały siłom „ludowego” WP i NKWD znaczne straty (poległo wówczas do 30 żołnierzy). W lipcu 1946 oddział „Pogoń” i 6. Brygada Wileńska przeprowadziły kolejne wspólne akcje (przede wszystkim porządkowe – zwalczanie pospolitego bandytyzmu – oraz ekspropriacyjne). W trakcie walki z grupą operacyjną w koloniach wsi Księżopole, pow. Węgrów, zabito sześciu funkcjonariuszy UB. Do amnestii 1947 oddział H. przeprowadził w sumie kilkadziesiąt akcji, w tym: 10 na posterunki MO, 15 ekspropriacyjnych na spółdzielnie, zlikwidował kilkunastu współpracowników i funkcjonariuszy UB.

W ramach akcji amnestyjnej 1947 H. podjął rokowania w sprawie ujawnienia podległych sobie pododdziałów oraz struktur terenowych. Zakończyły się one zbiorowym ujawnieniem konspiratorów m.in. w Węgrowie. Sam H., nie mając zaufania do realizujących operację amnestijną władz bezpieczeństwa, zdecydował się pozostać w konspiracji, zaprzestał jednak działalności organizacyjnej. W liście przesłanym do PUBP w Siedlcach tak przedstawiał motywy swojego postępowania: „Dnia 16 bm. [kwietnia] ujawniłem podległych mi oficerów i żołnierzy. Sam, widząc podejrzaną ruchy wojsk około miejsca naszego postoju, opuściłem Mokobody. Wynikło to z braku zaufania, którego niestety na kilogramy dostawać nie można. [...] Co mogłem i co było moim obowiązkiem, zrobiłem. Wojsko ujawniłem, sprzęt zdałem. Sam nie mając i teraz zaufania, że będę mógł swobodnie odejść i poruszać się, a chcąc wypełnić ciężący na mnie obowiązek ujawnienia się – przesyłam listownie te wszystkie dane, które musiałyby być wypełnione, i zdaję swoją osobistą broń. Uważam, że jestem w porządku. Liczę na zrozumienie i przychylnie załatwienie sprawy”. W lecie 1947 wyjechał pod fałszywym nazwiskiem na ziemię odzyskane. Pomimo wieloletnich poszukiwań przez resort bezpieczeństwa do końca życia nie został ujęty.

Zmarł, według ustaleń Biura „C” MSW, 23 VIII 1971 w Lęborku.

AP Warszawa: WSR w Warszawie, Sr 11/48, t. 1–2, Akta sprawy przeciwko Januszowi Kotowskiemu i in. CAW: KBW, 1580/75/200. IPN Warszawa: 0255/23, Rozpracowanie

Henryk Zygmunt Hebda

obiektywne krypt. „W.W.3” dotyczące działalności bandy „Korwina” na terenie b. powiatu Węgrów; 00232/80, 0207/420, t. 1–4, Akta śledcze Janusza Kotowskiego; 0148/2, t. 1, Charakterystyka nr 55 grupy „Korwina” – kwestionariusze osobowe; 0255/102, Rozpracowanie obiektywne kryptonim „Monopol” nielegalnej organizacji AK powiat Węgrów.

T. Łabuszewski, K. Krajewski, *Od „Łupaszki”*.

T. Czech, *Inspektorat; Informator o nielegalnych*; K. Krajewski, T. Łabuszewski, „*Łupaszka*”; R. Wnuk, *Lubelski*.

Kazimierz Krajewski, Tomasz Łabuszewski

**„Odra”, „Rezu”, „Stary”, „Zapora”,
nazwisko konspiracyjne Henryk Zagon;
harcerz, żołnierz PSZ na Zachodzie,
cichociemny, ppor. AK, mjr DSZ-WiN**

Ur. 24 IX 1918 w Dzikowie jako dziewiąte dziecko Jana (blacharza) i Marii z d. Sudackiej. 1925–1930 uczęszczał do szkoły powszechnej w Tarnobrzegu, a 1930–1938 do tamtejszego państwowego gimnazjum i liceum. Od września 1934 harcerz, od 19 II 1938 pełnił funkcję drugiego przybocznego hufcowego. Był też kronikarzem

hufca oraz członkiem Sodalicii Mariańskiej i szkolnego hufca PW (1935–1938). Po ukończeniu szkoły w maju 1938 i nieudanych egzaminach maturalnych podjął pracę zarobkową jako kreślarz w lasach hr. Artura Tarnowskiego w Budzie Stalowskiej. Egzamin maturalny zdał w tarnobrzezkim liceum 19 V 1939. Planował studiować we Lwowie, ale uniemożliwił mu to wybuch wojny.

Nie został zmobilizowany, z początkiem września 1939 wyjechał wraz z siostrą do Lwowa, gdzie prawdopodobnie jako ochotnik przyłączył się do jednostek WP. 17 IX 1939 przekroczył granicę z Węgrami i został internowany. Uciekł z obozu i 22 XI 1939 przekroczył granicę Francji, zgłosił się do formowanych jednostek Armii Polskiej. Jako ochotnik otrzymał przydział do 4. pp w 2. Dywizji Strzelców Pieszych. Od stycznia do kwietnia 1940 był w Szkole Podoficerskiej 7. komp. 4. pp. 15 III 1940 awansowany do stopnia st. strz. Od maja do czerwca 1940 uczęszczał do Szkoły Podchorążych Piechoty w Coëtquidan. Po podpisaniu kapitulacji przez Francję ewakuowany wraz z jednostką do Wielkiej Brytanii; do 6 I 1941 przydzielony był jako karabinowy do 3. baonu I Brygady Strzelców. Od stycznia do marca 1941 uczył się w Szkole Podchorążych Piechoty, którą ukończył z wyróżnieniem. Przydzielony do plutonu czołgów w 3. baonie I Brygady Strzelców, 24 IV 1942 zgłosił się ochotniczo na przeszkolenie dywersyjne do pracy w kraju. Po egzaminach i bardzo dobrych notach przełożonych, 4 III 1943 został zaprzysiężony jako cc w Audley End przez ppłk. dypl. Michała Protasewicza; przyjął wówczas ps. „Zapora”, „Odra”. W tym samym czasie został awansowany do stopnia kpr. pchor. i przydzielony do Sekcji Szkolnej Ośrodka Radiowego Sztabu NW.

W nocy z 16 na 17 IX 1943 zrzucony do Polski w XXXI ekipie skoczków, krypt. „Neon I”. Po udanym skoku dekretem NW mianowany ppor. rez. (rozkaz z 30 X 1943). Po aklimatyzacji w Warszawie otrzymał przydział do Kedywu Okręgu AK Lublin. Początkowo był oficerem w oddziale Tadeusza →Kuncewicza operującym k. Kawęczyna na Zamojszczyźnie, następnie objął dowództwo skadrowanej 4. komp. 9. pp w Inspektoracie Rejonowym AK Zamość. W styczniu 1944 został szefem Kedywu w Inspektoracie Rejonowym AK Lublin-Puławy; był równocześnie dowódcą oddziału dyspozycyjnego Kedywu. Do jego oddziału byli kierowani m.in. „spaleni” harcerze lubelskich Szarych Szeregów. Od stycznia do lipca 1944 jego oddział partyzancki (OP 8) samodzielnie i wspólnie z oddziałem ppor. Mariana Sikory przeprowadził 83 akcje bojowe i dywersji pozafrontowej. 18 VII 1944 D. został ranny w dłoń podczas akcji na oddział Wehrmachtu pod Kożuchówką. W czasie akcji „Burza” w Okręgu AK Lublin jego oddział – 1. komp. 8. ppleg AK – otrzymał zadanie ochrony sztabu Komendy Okręgu, pozostającego w dalszej konspiracji po zajęciu terenów Lubelszczyzny przez ACz.

28 VII 1944, po decyzji zwierzchników o złożeniu broni przez OP 8, rozwiązał swoją kompanię i ukrywał się z podkomendnymi w Puławach, Lublinie i Tarnobrzegu. W sierpniu 1944 zmobilizował oddział na pomoc walczącej Warszawie, ale po niepomyślnej próbie przedarcia się przez Wisłę rozformował go i – wobec narastającego terroru NKWD – podjął decyzję o ukrywaniu się.

W styczniu 1945 nawiązał kontakt z Komendą Okręgu AK Lublin i w związku z jej decyzją o podjęciu samoobrony objął dowództwo grupy dywersyjnej, z którą prowadził akcje odwetowe wobec NKWD, UB i MO. 7 II 1945 jego oddział uszedł z obławy zorganizowanej przez grupę operacyjną UB i NKWD we wsi Wały pow. Kraśnik. Podczas walki D. został poważnie ranny w nogę i wraz z grupą ok. 40 ludzi wycofał się za San, skąd wiosną 1945 dowodził akcjami rozbijania posterunków MO i likwidacji aparatu władzy „ludowej”. Od kwietnia do czerwca 1945 jego oddział dokonał kilku brawurowych akcji, wykorzystując zdobyte samochody ciężarowe. W kwietniu 1945 wraz z oddziałami ppor. „Podkowy” (Tadeusza →Kuncewicza) i „Mata” (Tadeusza Borkowskiego) opanował Janów Lubelski w pow. Kraśnik. Miesiąc później opanował posterunek MO w Bełżycach oraz w Urzędowie, pow. Kraśnik. Rajd zakończył się w czerwcu 1945,

kiedy po wymianie ognia z grupą operacyjną UB i NKWD jego oddział wycofał się, pozostawiając zdobyte w Janowie samochody. Rozkazem DSZ nr 916 z 1 VI 1945 został awansowany do stopnia mjr. i objął dowództwo oddziałów leśnych w Inspektoracie Lublin DSZ. Latem 1945 na rozkaz dowództwa złożył broń i ujawnił większość ludzi, ale wobec znikomych gwarancji bezpieczeństwa wraz z kilkoma podkomendnymi ukrył się w rodzinnych stronach.

W październiku 1945 podjął dwie nieudane próby przedarcia się na Zachód przez „zieloną granicę”; za drugim razem dotarł do Pragi, ale, wobec aresztowania pozostałych członków grupy przez czeskie służby bezpieczeństwa, wrócił do Polski wraz z grupą repatriantów i przystąpił do organizacji pomocy osobom uwięzionym. Jesienią 1945 został dowódcą dywersji i komendantem oddziałów leśnych przy Inspektoracie WiN Lublin. Na przełomie 1945 i 1946 prowadził akcje dywersji i samoobrony na terenie woj. lubelskiego, rzeszowskiego, a także kieleckiego, gdzie do jego zgrupowania dołączały dobrowolnie „dzikie” oddziały. Do listopada 1946 oddziały z jego zgrupowania podejmowały walkę z grupami pościgowymi UB i KBW; przeprowadzały także akcje przeciwko wsiom, w których komuniści mieli znaczne wpływy. Po wyborach parlamentarnych i ogłoszeniu amnestii z lutego 1947 ujawnił oddziały „Jadzinka” (Tadeusza Skraińskiego), „Samotnego” (Stanisława Jasińskiego) i „Rysia” (Stanisława Łukasika); z czasem zaprzestał tej akcji, ponieważ wielu żołnierzy – mimo gwarancji amnestii – aresztowano. Od tego czasu, razem ze swoim zwierzchnikiem, Władysławem Siłą-Nowickim, prowadził na szczeblu Inspektoratu WiN pertraktacje z wysokimi funkcjonariuszami MBP i KBW na temat warunków ujawniania się pozostałych w konspiracji oddziałów (jednym ze nich było uwolnienie aresztowanych żołnierzy AK-WiN).

W czerwcu 1947 formalnie zaprzestał akcji zbrojnych (mających od dłuższego już czasu na celu głównie zaopatrzenie i utrzymanie oddziału oraz samoobronę); ujawnił się, ale zagrożony aresztowaniem, podjął z kilkoma podkomendnymi ponowną próbę wyjazdu na Zachód. 12 IX 1947 wydał swój ostatni rozkaz i przekazał dowództwo kpt. Zdzisławowi → Brońskiemu. Z najbliższymi podkomendnymi zamierzał przez Warszawę i Katowice wyjechać z Polski. 16 IX 1947 D. został aresztowany w Nysie przez katowicki UB; z czasem został umieszczony w centralnym więzieniu MBP na warszawskim Mokotowie. Od 19 IX 1947 do 1 VI 1948 przeszedł okrutne

śledztwo, a z końcem lipca 1948 zatwierdzono jego akt oskarżenia i skierowano sprawę do sądu. Na niejawniej rozprawie (3–15 IX 1948) WSR w Warszawie orzekł siedmiokrotną karę śmierci. Napisane przez D. i jego matkę prośby o łaskę zostały przez Bolesława Bieruta odrzucone. Na przełomie stycznia i lutego 1949 zorganizował nieudaną ucieczkę z celi więziennej. Po tej próbie został skatowany i osadzony w karczerze; tam doczekał egzekucji, która nastąpiła 7 III 1949 o godz. 19. Zginął wraz grupą sześciu podkomendnych.

Rodzinie nigdy nie wydano jego ciała. Na początku lat 90. na tarnobrzeskim cmentarzu komunalnym przy ul. Wisłostrada rodzina wystawiła mu symboliczny nagrobek. Wyrok unieważniono 23 V 1994 decyzją SW w Warszawie.

Odnaczone: Krzyżem Walecznych (1945), czterokrotnie Medalem Wojska (1948), Krzyżem Orderu Virtuti Militari (1964), Krzyżem WiN (1989), Krzyżem AK (1990).

AP Lublin: Akta AK-WiN Okręg Lublin,teczka 87, t. I. AP Kielce, Oddział w Sandomierzu: Akta Państwowego Gimnazjum i Liceum w Tarnobrzegu; Akta ZHP – Kronika I Drużyny Harcerzy w Tarnobrzegu. Archiwum Szkoły Podstawowej Nr 1 w Tarnobrzegu. SPP: Akta osobowe H. Dekutowskiego.

Wyrok w sprawie rtm. Władysława Nowickiego „Stefana” i mjr. Hieronima Dekutowskiego „Zapory” i towarzyszy, oprac. A. Zagórski, „ZHWiN”, 1996, nr 9, s. 149–221; „Zaporowcy” przed sądem UB, oprac. H. Pająk, Lublin 1997.

Akcje oddziałów „Zapory” w tajnych raportach UB-MO, oprac. H. Pająk, Lublin 1996; *Armia Krajowa. Rozwój*, s. 86; *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu, Materiały sesji naukowej KUL, 24–25 IX 1985*, pod red. T. Strzembosza, Lublin 1993, s. 43–44, 46, 50, 140; A.F. Baran, *Bezpieczeństwo Rzeczypospolitej najwyższym prawem*, „Merkuriusz Tarnobrzeski. Miejski Informator Samorządowy”, 1996, nr 17, s. 4–5; *idem*, *Hieronim Dekutowski (1918–1949)* [w:] *MSBUDN*, t. 4, s. 42–46; *idem*, *Hieronim Dekutowski (1918–1949)*, „Rocznik Tarnobrzeski”, 1996, t. 1, s. 154–156; *idem*, *Hieronim Dekutowski (1918–1949)*, „Studia Rzeszowskie”, 1998, t. 5, s. 210–213; *idem*, *Honory dla majora „Zapory”*, „Gość Niedzielny” (Sandomierski), 1996, nr 5, s. 12; *idem*, *Pseudonim „Zapora”*. *Mjr cc. Hieronim Dekutowski (1918–1949)*, Staszów 1996; *idem*, *Skauting na Ziemi Sandomierskiej 1912–1920*, Sandomierz 1998, s. 50, 58–60, 86, 104; *idem*, *Tarnobrzeski Obwód AK w latach 1944–45*, „Studia Rzeszowskie”, 1998, t. 5, s. 85 i 92; *idem*, „Zapora” – cichociemny rodem

Hieronim Dekutowski

z Tarnobrzega, „Afisz”, 1996, nr 1, s. 15–16; D. Garbacz, „Wołyniak” – legenda prawdziwa, Stalowa Wola 1996, s. 96, 128; P. Gawryszczak, *Podziemie*, s. 15–16, 22, 26, 32, 34, 45, 55, 60–63, 109, 121–130, 134–137, 144, 163; A. Głowacki, *W imię prawdy o „Zaporze”*, „ZHWiN”, 1996, nr 9, s. 239–269; J. Jabrzemski, *Harczerze z Szarych Szeregów*, Warszawa 1997, s. 85; I. Kochanowska, *Major „Zapora”*, [Sopot] 1998; J. Kopiński, *Penetracja Okręgu AK-WiN Lublin przez NKWD i UB (1944–47)* [w:] *Polska walka, opozycja, niepodległość*, pod red. A.F. Barana, Sandomierz 2000, s. 140–141; S. Korboński, *W imieniu Kremla*, s. 179, 234, 311, 355; J. Krężel, *Szare Szeregi na terenie południowo-wschodniej Polski. Harcerze 1939–45*, t. 2, Tarnów 1996, s. 125, 282, 287, 313; A. Lenkiewicz, *Tydzień w historii Polski (1947)*, „Tygodnik Solidarność”, 1997, nr 37, s. 17; G. Motyka, R. Wnuk, *Pany i rezuny*, s. 21, 30, 31–33; H. Pająk, *Oni*, s. 8–52; H. Piecuch, *Akcje specjalne – od Bieruta do Ochaba*, Warszawa 1996, s. 111, 123–124; T. Strzembosz, *Rzeczpospolita*, s. 230, 236, 367; K. Szwagrzyk, *Zbrodnie*, s. 64; B. Szwedo, „Tarzan” i jego żołnierze, „Tarnobrzесkie Zeszyty Historyczne”, 1996, nr 13, s. 16, 18; J. Ślaski, *Żołnierze*, s. 9, 79, 130, 146, 151, 165, 186, 200, 220, 236–237, 245; B. Urbankowski, *Czerwona msza, czyli uśmiech Stalina*, t. 1, Warszawa 1998, s. 576–582, t. 2, s. 590; R. Wnuk, *Lubelski*, s. 40, 55, 66, 74, 78, 81–85, 92–95, 99, 101, 110, 123, 158, 171, 179, 181, 245, 252 i n.; *Zaporczycy*, t. 1, Lublin 1997; t. 2, Lublin 1998, t. 3, 4 i 5, Lublin 1999, t. 6, Lublin 1999; A. Zawilski, *Polskie fronty 1918–1945*, t. 2, Warszawa 1997, s. 34, 547; *Żołnierze*, s. 95–99, 104–110, 115.

Archiwum ZHP, szczerp „Knieja” w Tarnobrzegu; Informacje dotyczące Krzyża *Virtuti Militari* ze zbiorów B. Szwedo oraz prywatne zbiory A.F. Barana.

Adam F. Baran

„Azja”, „Cedro”, „Jur”, „Ponury”, „Rafał”, nazwisko konspiracyjne Tadeusz Wyrwiński; oficer Inspektoratu Nowy Sącz i dowódca oddziału partyzanckiego Obwodu Częstochowa AK, komendant Obwodu Zawiercie DSZ, ppor. (1942), por. (?), kpt. (1945?)

Ur. 22 XII 1918 w Częstochowie, syn Feliksa i Zofii z d. Jastrzębskiej. Wychowywał się w rodzinie znanych ogrodników. W Częstochowie

ukończył szkołę powszechną i Liceum Matematyczno-Fizyczne im. Henryka Sienkiewicza (matura 1937). Następnie do 1938 uczył się w SPR w 27. pp w Częstochowie, szkołę tę ukończył z wyróżnieniem. Przed wybuchem wojny zaliczył pierwszy rok ogrodnictwa w SGGW w Warszawie.

Walczył w wojnie obronnej 1939, dostał się do niewoli. Po ucieczce z oflagu zmienił nazwisko i pracował w leśniczówce Kręciwilk w okolicach Olsztyna k. Częstochowy. Działał w ZWZ-AK. Zdekspirowany w Częstochowie, został skierowany do Inspektoratu Nowy Sącz, gdzie miał odbudować zniszczoną przez gestapo siatkę konspiracyjną (stało się tak na wniosek por. Jana Wojciecha Lipczewskiego, wysłannika KG AK do Nowego Sącza i adiutanta tamtejszego inspektora). W podjęciu tej decyzji mógł sprzyjać fakt, że siostra K. Wanda („Agnieszka”) była łączniczką między KG AK a Komendą Inspektoratu Nowy Sącz. Rozpoczął tam swoją działalność w lutym 1943. Mieszkał w Nowym Sączu u Anny Sokołowskiej i w domu Mossów w Rytrze. Miał trudne zadanie, gdyż w strukturze obwodu, który miał odbudować, działali agenci gestapo. Wykonał jednak powierzoną mu misję, opierając się na siatce Polskiego Związku Wolności. W czerwcu 1943, zagrożony aresztowaniem, musiał powrócić do Częstochowy.

Zorganizował oddział partyzancki (liczący 30–50 żołnierzy), należący do Obwodu Częstochowa, operujący głównie w GG w lasach złotopotockich, w pobliżu granicy z Rzeszą. W 1944 zlikwidował w Blachowni 11 funkcjonariuszy niemieckich. W czerwcu 1944 kilkakrotnie doszło do starć żołnierzy AK z żandarmerią niemiecką. Jedną z bardziej znanych akcji miała miejsce w Myszkowie, na terenie bezpośrednio włączonym do Rzeszy.

10 lipca oddział K. zaatakował obóz Sonderdienstu (szkołę przysposobienia wojskowego). Był to odwet za terror, jaki stosowano w całej okolicy, a zwłaszcza za pacyfikację Mrzygłodu, podczas której Niemcy zabili 6 partyzantów. Akcja w Myszkowie zakończyła się z wojskowego punktu widzenia powodzeniem. Partyzanci zaskoczyli młodych hitlerowców podczas porannego apelu w obozie znajdującym się w okolicach dzisiejszego parku miejskiego „Leśniczanka”. Z 32 żołnierzy z oddziału K. rannych zostało 3; zabito 20 Niemców, wielu raniono, obóz został zlikwidowany i przeniesiony w głąb Rzeszy. W odwecie jednak Niemcy rozstrzelali jadących do pracy robotników, a miejscowości groziła pacyfikacja. Oddział K. brał również udział w ubezpieczeniu zrzutów.

W oddziale K. swoje pierwsze akcje przeprowadzali harcerze z Grupy Szturmowej i Grupy Szkoły Bojowej częstochowskich Szarych Szeregów. Ich samodzielnym plutonem dowodził por. Edward Kozłowski „Leon”, K. prowadził zajęcia grupy bojowej. W oddziale znajdowało się też czterech Anglików – najprawdopodobniej uciekinierów z obozów jenieckich. K. nadzorował także oddział dywersyjny dowodzony przez Władysława →Musialika „Bolesława” z rejonu Kozięglówek, który w czasie wojny wykonywał głównie zadania wywiadowcze na ziemiach wcielonych do Rzeszy, przeprowadził kilka udanych akcji dywersyjnych, m.in. w lipcu 1943 atak na poligon doświadczalny w Siewierzu, zakończony zniszczeniem urządzenia działobitni i kilku prototypowych armat.

W ramach akcji „Burza” 18 VIII 1944 w lasach złotopotockich zgrupowano jednostki partyzanckie Inspektoratu Częstochowa. Powstał 2. baon 27. pp AK „Centaur” dowodzony przez mjr. Pawła Bierzyńskiego „Rocha”. W jego skład weszło pięć kompanii, jedną z nich dowodził K. Marsz pułku na pomoc walczącej Warszawie zakończył się w lasach przysuskich, na północny zachód od Radoszyc, kiedy to 23 sierpnia płk Jan Zientarski „Mieczysław”, zdając sobie sprawę ze zbyt wielkiego ryzyka misji, podjął decyzję o wykonaniu zadań „Burzy” w innych rejonach; kordon wojsk niemieckich wokół Warszawy był zbyt silny, a do pokonania pozostało jeszcze ok. 100 km otwartego terenu. Żołnierze K. powrócili do lasów złotopotockich. 7 września jego oddział opanował na krótko Janów. Tego samego dnia zajęto Liegenschaft w Złotym Potoku, zarekwirowano żywy inwentarz i zapasy żywności. 7 października zaatakowano oddział SA i policji w Białej Wielkiej k. Lelowa (zabito 18 Niemców przy

stratach własnych 2 rannych, zdobyto broń i umundurowanie). 25 października 2. baon rozwiązano, w terenie pozostał jedynie oddział dowodzony przez następcę K., ppor. Stanisława Bączyńskiego „Basa”. K. został skierowany do pracy konspiracyjnej w Częstochowie, gdzie po upadku powstania warszawskiego przeniosła się KG AK.

Po wejściu ACz do Polski, w wyniku represji sowieckich K. wydał rozkaz powtórnego zejścia do podziemia (w marcu lub kwietniu 1945), przystępując do budowy zrębów nowej konspiracji. Dowodził własnym oddziałem, poza tym podporządkowały mu się jeszcze dwa inne: Władysława → Musialika oraz bliżej niezidentyfikowanego „Beliny”. Zorganizował Obwód Zawiercie. 19 V 1945 wywodzący się z dawnego częstochowskiego Kedywu patrol podkomendnych K., dowodzony przez ppor. Czesława Gurtmana „Mocnego”, wykonał wyrok na poruczniku UB, agencie gestapo w Częstochowie Zdzisławie Dusiku (w skład patrolu wchodził także Marian Michalczyk „Tukan” i Jan Ciekot „Orzeł”).

W sierpniu 1945 K. polecił żołnierzom wyjść z podziemia i zdać broń. Sam ujawnił się w Warszawie. Zasiadał w Komisji Likwidacyjnej b. AK Obszaru Centralnego w Częstochowie (przyczynił się do ujawnienia tam łącznie 1015 żołnierzy). 13 XII 1945 przy komisji powstał Komitet Niesienia Pomocy członkom b. AK, K. został powołany na przewodniczącego sekcji pomocy dla uwięzionych. Aby upozorować swoją lojalność wobec władz komunistycznych, wstąpił do SD i do Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Wolność i Demokrację (został w Częstochowie jego wiceprezesem). Za zgromadzone pieniądze starano się wykupywać z więzień żołnierzy AK. Do czasu ponownego aresztowania płk. Jana Mazurkiewicza „Radosława” w 1949 K. jeździł do Warszawy i utrzymywał z nim kontakt. Często też wyjeżdżał do Wrocławia, Kielc i Krakowa – pod pretekstem zaopatrzenia jego ogrodu warzywnego przy ul. Wały Dwernickiego w Częstochowie.

11 I 1950 został przesłuchany przez funkcjonariuszy UB z Częstochowy. Od lata 1950, aby uniknąć aresztowania, ukrywał się u leśniczego Adamczyka w Wielkopolsce, a także na Śląsku. W Wydziale III WUBP w Katowicach prowadzono przeciwko niemu agencyjne rozpracowanie „Klucz III”.

W maju 1955 ujawnił się w WUdsBP w Warszawie. Tam jednak został aresztowany. Znalazł się w więzieniu na Mokotowie. 17 maja naczelnik

Wydziału III WUdsBP w Katowicach mjr Jan Gajek informował kierownika MUdsBP w Warszawie, że nie ma „materiałów kompromitujących, które kwalifikowałyby się do zastosowania środka zapobiegawczego przeciwko Kurpińskiemu Jerzemu”.

W 1955 został zamordowany w więzieniu w niewyjaśnionych do dzisiaj okolicznościach. Rodzinie wydano zniekształcone zwłoki, które pochowano w grobie rodzinnym na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Odznaczony *Virtuti Militari* V kl. (1944) i Krzyżem Walecznych (1943).

Był żonaty z Haliną Cekierą. Miał dwoje dzieci. W konspiracji działała też matka K., Zofia – 8 IX 1942 została aresztowana przez gestapo wraz z inspektorem częstochowskim ppłk. Stanisławem Mireckim „Butrymem”.

IPN Katowice: 00144/452, Teczka personalna J. Kurpińskiego; 032/25, Materiały dotyczące Okręgu Śląskiego AK; 03/1474, Sprawa śledcza Cz. Gurtman i in.; 014/810, Akta operacyjne dotyczące E. Kozłowskiego; 032/22, Materiały dotyczące b. członków „Dowództwa Lotnictwa” KG AK z Częstochowy, t. 2; 032/23, Materiały dotyczące b. członków AK z Częstochowy, t. 2–3; 032/25, Materiały dotyczące Okręgu Śląskiego AK; 032/85, Materiały dotyczące osób poszukiwanych, t. 3. IPN Warszawa: 66/88, Komisja Likwidacyjna b. AK Obszar Centralny.

D. Węgrzyn, *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie w 1945 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 165–185.

W. Borzobohaty, „Jodła”. *Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1988, s. 46, 116, 265, 268, 271, 304, 315–316, 452, 448; T. Dubicki, *Działalność Inspektoratu Częstochowskiego ZWZ-AK w świetle materiałów archiwalnych tegoż inspektoratu* [w:] *Armia Krajowa Okręg Radomsko-Kielecki. Materiały z sesji naukowej*, red. A. Massalski, S. Meducki, Kielce 1999, s. 89; J. Durka, *Jerzy Kurpiński „Jur” „Pomury” „Azja” (1918–1955)*, „Gazeta Myszkowska”, 11 II 2005, s. 7; *Działania zbrojne i konspiracja na ziemi częstochowskiej w latach 1939–1947*, wybór i oprac. W. Zaleski „Albert”, Częstochowa 1998, s. 15–17, 22–27, 35–45, 51, 64, 67–69, 73, 74, 78, 84–87, 92–114, 120, 121, 126; A.W. Gała, *50 lat niepodległościowych działań zbrojnych na ziemi częstochowskiej 1906–1956. Szkice i dokumenty*, Częstochowa 1999, t. 1, s. 13, 17, t. 2, s. 147; *idem*, *Niepodległościowe podziemie zbrojne Częstochowy i okolic 1944–1956. Okruchy historii*, Częstochowa 1993, s. 48; C. Gurtman „Mocny”, *Armia Krajowa w Częstochowie i w okolicy walczy. Wspomnienia*, Częstochowa 1996, s. 38, 67–68, 91, 93, 102, 112, 142, 156–157; J. Kantyka, A. Konieczny, *Dzień wczorajszy*, Katowice 1969, s. 37, 152, 154, 190; M. Kotarski, *Wybrane problemy działalności aparatu*

Jerzy Jan Kurpiński

bezpieczeństwa i porządku publicznego w latach 1945–1948 w Częstochowskim, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1989, s. 80–99; A.K. Kunert, *Słownik*, t. 2, s. 131–132 (biogram S. Mireckiego); G. Mazur, W. Rojek, M. Zgórnjak, *Wojna i okupacja na Podkarpaciu i Podhalu na obszarze Inspektoratu ZWZ-AK Nowy Sącz 1939–1945*, Kraków 1998, s. 145, 173, 184; J. Stachnik, *Z dziejów konspiracji antykomunistycznej w Częstochowie (1945–1956)*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie” 1993, nr 6, s. 183–192; T. Swat, *...przed Bogiem*, s. 235–236; T. Walichnowski, *U źródeł walk z podziemiem reakcyjnym w Polsce*, Warszawa 1987, s. 134; J. Zieliński, *Śląska Jednostka Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego w walce z reakcyjnym podziemiem (luty 1945 – kwiecień 1947)*, Katowice 1966, s. 56, 68, 210; Z. Zieliński, *7 Dywizja Armii Krajowej*, Warszawa 2004, s. 55, 72, 98; Z. Zieliński, *Orły ziemi częstochowskiej*, Częstochowa 1999, s. 3–37, 46–48, 61–72, 76, 94–98, 107, 110, 113–115, 143.

Jarosław Durka

JÓZEF FRAN CZAK (1918–1963)

„Guściowa”, „Lalek”, „Laluś”, nazwisko konspiracyjne Józef Bagiński; dowódca drużyny i plutonu w III Rejonie Obwodu Lublin-Powiat ZWZ-AK, żołnierz WiN, ostatni partyzant podziemia niepodległościowego

Ur. 25 V 1918 w Kozicach Górnych k. Lublina w rodzinie chłopskiej, syn Stanisława i Antoniny z d. Nowak. Miał pięcioro rodzeństwa. Jego rodzice prowadzili kilkuhektarowe gospodarstwo rolne. Po ukończeniu siedmioklasowej szkoły powszechnej w Piaskach zgłosił się jako ochotnik do Szkoły Podoficerskiej Żandarmerii w Grudziądzu. Po jej ukończeniu i uzyskaniu statusu podoficera zawodowego rozpoczął służbę w Równem na Wołyniu. Służył tam w stopniu kaprała podchorążego do września 1939. W wojnie obronnej 1939 walczył na Kresach Wschodnich. Został otoczony wraz z oddziałem, dostał się do niewoli sowieckiej. Po kilku dniach uciekł. Powrócił w rodzinne strony. Prawdopodobnie niedługo potem związał się z powstającymi strukturami konspiracyjnymi ZWZ; pełnił funkcję dowódcy drużyny, a następnie dowódcy plutonu w III Rejonie Obwodu Lublin-Powiat ZWZ-AK. Awansował do stopnia sierżanta.

Po wkroczeniu ACz na Lubelszczyznę w sierpniu 1944 został wcielony do „ludowego” wojska. Wraz ze swoją jednostką został skierowany do Kąkolewnicy, pow. Radzyń Podlaski. Stacjonował tam również sąd polowy, który skazywał na śmierć żołnierzy wywodzących się z AK. Bojąc się podobnego losu, F. zdezerterował w pierwszych miesiącach 1945. Początkowo ukrywał się w Łodzi, następnie w Sopocie. Przez jakiś czas pracował w sopockiej Spółdzielni Marynarzy. Po bliżej nieokreślonym czasie z nieznanych powodów powrócił na Lubelszczyznę, gdzie nawiązał łączność z podziemiem niepodległościowym. Prawdopodobnie współpracował z oddziałem DSZ-WiN ppor. Antoniego Kopaczewskiego „Lwa”, który podlegał dowódcy zgrupowania mjr. Hieronimowi → Dekutowskiemu „Zaporze”.

17 VI 1946 wpadł w obławę zorganizowaną przez kilkunastoosobową grupę operacyjną WUBP w Lublinie. Został aresztowany wraz z 9 osobami. W czasie transportu do Lublina, w okolicach wsi Dominów na drodze Bychawa–Lublin, aresztanci wykorzystali nieuwagę konwojentów, uwolnili się z więzów i rozbili strażników. W czasie walki zginęło trzech funkcjonariuszy UB i jeden ORMO, a trzech innych zostało rannych.

Latem 1946 został zaskoczony na kwaterze we wsi Bojanica przez komendanta posterunku MO w Rybczewicach i jednego żołnierza. Zastrzelił obu podczas walki, a następnie zbiegł. Przez kilka miesięcy ukrywał się samotnie. Prawdopodobnie na początku 1947 nawiązał kontakt z kpt. Zdzisławem →Brońskim „Uskokiem” (dowódcą ok. 20-osobowego oddziału partyzanckiego WiN operującego na pograniczu pow. Lubartów i Lublin). Nie skorzystał z amnestii i pozostał w konspiracji.

Po akcji amnestyjnej i reorganizacji oddziału został mianowany dowódcą jednego z trzech patroli, na jakie podzielono oddział →Brońskiego (dwoma pozostałymi dowodzili st. sierż. Walenty Waśkowicz „Strzała” i ppor. cw. Stanisław Kuchcewicz „Wiktor”). Oddział działał w południowo-wschodniej części pow. Lubartów, północno-wschodniej części pow. Lublin, zachodniej części pow. Włodawa, Chełm i Krasnystaw. Każdy z patroli, liczący zazwyczaj 5–6 partyzantów, miał swój rejon operowania. Patrol F. operował na pograniczu pow. Lublin i Krasnystaw. Do jego zadań należało patrolowanie, zbieranie informacji dotyczących aresztowań i operacji przeprowadzanych przez aparat represji, a także na temat osób współpracujących z bezpieczeństwem oraz najbardziej gorliwych funkcjonariuszy UB i MO. Z powodu małej liczebności patroli działalność zbrojna w owym czasie była znacznie ograniczona. Sprowadzała się do zasadzek na małe patrole milicyjne, akcji ekspropriacyjnych oraz wykonywania kar chłosty lub śmierci na konfidentach i aktywistach komunistycznych. Patrole musiały ciągle uchodzić przed ścigającymi je grupami operacyjnymi UB-KBW.

W maju 1948 patrol F. poniósł bardzo duże straty. Pięciu partyzantów, jadąc furmanką, wpadło w zasadzkę grupy operacyjnej koło wsi Cygan-ka, Kolonia Krzczonów Drugi, pow. Lublin. Poległo dwóch partyzantów, dwóch zostało rannych. Bez szwanku wyszedł jedynie F. W kolejną zasadzkę wpadł sam. 24 XII 1948, w Wigilię, został zaskoczony przez funkcjonariuszy MO w sklepie swojego współpracownika w Wygnanowicach, pow. Krasnystaw. W czasie walki ranił jednego z milicjantów, sam też został ranny

w brzuch. Udało mu się wyrwać z okrażenia. Po kilkumiesięcznej rekonwalescencji powrócił do konspiracji. W tym czasie podległy mu patrol przestał praktycznie istnieć. W maju 1949 w wyniku działań komunistycznych sił bezpieczeństwa zostało rozbite dowództwo oddziału. Zginął kpt. →Broński i st. sierż. Waśkowicz. Jedynym ocalałym dowódcą patrolu z oddziału „Uskoka” kontynuującym działalność zbrojną pozostał ppor. Kuchcewicz.

F. zaczął ukrywać się samotnie, głównie w miejscowościach na pograniczu pow. Bychawa, Chełm, Lublin i Krasnystaw, zwłaszcza w okolicach Piasków. Utrzymywał luźny kontakt z ppor. Kuchcewiczem. 10 II 1953 po wcześniejszych przygotowaniach to właśnie z nim i Zbigniewem Pielachem „Felkiem” przeprowadził akcję ekspropriacyjną na Gminną Kasę Oszczędności w Piaskach. Zakończyła się ona niepowodzeniem. W trakcie strzelaniny Kuchcewicz został śmiertelnie ranny, zginął jeden z milicjantów, a kolejny został ranny.

F. powrócił do samotnego ukrywania się, które trwało przez kolejne 10 lat. Było to możliwe dzięki zorganizowanej przez niego sieci pomocników (wg danych ŚB liczącej ponad 200 osób), a także dzięki odwadze i poświęceniu tych, którzy użyczali mu schronienia i gościny. Za udzielanie pomocy tak „niebezpiecznemu bandycie” groził kilkuletni wyrok więzienia. F. przeprowadził kilka akcji ekspropriacyjnych, a podczas przypadkowego spotkania postrzelił milicjanta z KW MO w Lublinie. Nie skorzystał z amnestii w 1956.

Działania mające doprowadzić do ujęcia go lub likwidacji prowadził przede wszystkim Referat III PUBP-PUdsBP w Lublinie, a od 1957 tamtejszy Referat III SB KP MO oraz powiatowe jednostki SB w Bychawie, Chełmie i Krasnymstawie. Działania były koordynowane przez Wydział III WUBP-WUdsBP, a następnie SB w KW MO w Lublinie. Rozpracowywanie F. rozpoczęło 16 XI 1951 w PUBP w Lublinie. Później założono sprawę agenturalno-poszukiwawczą nr 20 krypt. „Pożar”, którą w grudniu 1960 przekwalifikowano na sprawę rozpracowania agenturalnego. Działaniami operacyjnymi objęto jego najbliższą rodzinę i osoby podejrzewane o udzielanie mu pomocy. Funkcjonariusze UB-SB próbowali pozyskiwać konfidentów, którzy z jednej strony mieli penetrować rodzinę F. i środowisko pomocników, z drugiej próbowali ustalić jego kryjówkę. Nie sposób podać dokładnej ich liczby, wydaje się jednak, że było ich co najmniej kilkudziesięciu. Informacji dostarczały bezpiecze także inne osoby – klasyfikowane jako

„pomoc obywatelska”, „kontakt obywatelski”, „kontakt pozaagenturalny”. Wydaje się, że przewinęło się ich w sprawie F. ponad sto. W domach członków najbliższej rodziny F. oraz jego najbliższych współpracowników instalowano aparaturę podsłuchową.

Funkcjonariusze – mimo niechęci, jaką darzyli F. – doceniali jego sposób konspirowania się. W jednym z raportów, pochodzącym z marca 1962, oficer pisał, że w ciągu kilku lat SB nie otrzymała od lokalnej społeczności żadnych informacji o miejscach, w których ukrywał się F., mimo że wiele osób niezwiązanych z nim takie wiadomości posiadało. Dostrzeżono fakt, że pomocnicy F. sygnalizowali mu pojawienie się w terenie funkcjonariuszy MO i wojska. Podkreślano, że F. do pewnego stopnia rozpoznał metody pracy operacyjnej. Podstawowym problemem było pozyskanie takiego tajnego współpracownika, który miałby bezpośredni dostęp do niego. W dwóch przypadkach plan udało się zrealizować, jednak zwerbowani bliscy pomocnicy F. (tajni współpracownicy „Barbara” i „Antoni”) po krótkim czasie ujawnili mu swoją rolę. 6 IX 1961 PW w Lublinie rozesłała list gończy za F.; 9 września został on m.in. opublikowany w „Kurierze Lubelskim”, wraz ze zdjęciem.

Na początku 1963 funkcjonariuszom Wydziału III SB KW MO w Lublinie udało się wyselekcjonować człowieka, który mógł przyczynić się do ujęcia lub likwidacji F. Był to Stanisław Mazur – bratanek ojca Danuty Mazur, najbliższej współpracownicy F., mieszkający wtedy w Lublinie. W styczniu SB zaczęła intensywnie gromadzić informacje na jego temat. Do KW MO wezwano najbliższego sąsiada Mazura. Oficerowie odwiedzili sąsiada również w domu; jego żona na okazanych zdjęciach rozpoznała F., który miał odwiedzać Mazura. Po zebraniu odpowiedniej ilości „materiałów kompromitujących” oficerowie nawiązali kontakt z Mazurem. Do drugiego spotkania z nim doszło 9 IV 1963 w KW MO. Początkowo nie potwierdził swoich kontaktów z F. Przyznał tylko, że widział go raz, latem 1948. W trakcie kolejnych spotkań podał informacje dotyczące pozostałych spotkań z F. Po przeszło półtoramiesięcznych zabiegach oficerowi operacyjnemu Wydziału III SB por. Kazimierzowi Mikołajczukowi udało się go zwerbować jako tajnego współpracownika; nadano mu ps. „Michał”.

SB podjęła kombinację operacyjną, której celem było doprowadzenie do likwidacji F. Mazur regularnie odwiedzał swoją rodzinną wieś Wygnanowice, gdzie mieszkała jego matka. Starał się też spotykać z osobami z otoczenia

F. – Danutą Mazur i Kazimierzem Mazurem, od których próbował zdobyć informacje na jego temat. Jako bliski krewny darzony był przez nich zaufaniem i po 3 miesiącach udało mu się spotkać z F. Był to przełom w operacji SB.

W październiku 1963 w czasie jednej z wizyt w Wygnanowicach „Michał” uzgodnił za pośrednictwem Danuty Mazur spotkanie z F. na 20 X 1963. W Wydziale III SB KW MO w Lublinie opracowano plan, wg którego po spotkaniu agenta (którego wyposażono w środki łączności) z F. grupa likwidacyjna złożona z 10 oficerów operacyjnych SB i 60 funkcjonariuszy ZOMO miała dokonać okrażenia. Akcja zakończyła się fiaskiem z powodu awarii środków łączności posiadanych przez agenta, trudnych warunków terenowych oraz wyznaczenia spotkania na wieczór.

Następnego dnia rano „Michał” skontaktował się telefonicznie z swoim oficerem prowadzącym i poprosił o natychmiastowe spotkanie. Poinformował na nim, że poprzedniego dnia udało mu się ustalić markę i numer rejestracyjny motocykla, którym F. został przywieziony na spotkanie przez Wacława Becia (u niego się ukrywał). Orientuje się również co do nazwiska posiadacza motocykla. Funkcjonariusze SB potwierdzili w Wydziale Komunikacji Prezydium PRN w Lublinie, do kogo należał motocykl o podanym numerze rejestracyjnym. Natychmiast zorganizowano grupę operacyjną składającą się z dwóch oficerów SB i 35 funkcjonariuszy ZOMO, która została dowieziona w okolice wsi Majdan Kozic Górnych, a następnie doprowadzona do zabudowań Wacława Becia.

21 X 1963 o godz. 15.45, w momencie okrażania gospodarstwa przez siły bezpieczeństwa, F. przebywał w stodole i zauważywszy zbliżającą się obławę, próbował – udając gospodarza – przejść przez linię obstawy. Gdy został wezwany do zatrzymania się, wy dobył pistolet, oddał kilka strzałów i zaczął uciekać. Wykorzystując luki w linii obławy i osłonę zabudowań gospodarskich, przebiegł ok. 300 metrów, po czym został śmiertelnie ranny i po kilku minutach zmarł. W prosektorium Zakładu Medycyny Sądowej w Lublinie przeprowadzono sekcję zwłok, a następnie złożono je w bezimiennym grobie na cmentarzu komunalnym przy ul. Unickiej, gdzie wcześniej chowano straconych w więzieniu na Zamku. Dzięki pomocy pracownika cmentarza rodzinie udało się ustalić miejsce pochówku. Dopiero w 1983 siostra F. Czesława Kasprzak uzyskała pozwolenie na pochowanie ciała w rodzinnym grobowcu, na cmentarzu parafialnym w Piaskach. Zwłoki były pozbawione głowy.

Józef Franczak

11 I 1958 ze związku F. z Danutą Mazur urodził się syn Marek Mazur-Franczak. W 1992 został wyrokiem sądu uznany za syna F. Danuta Mazur (ur. 26 VI 1929, córka Michała i Marii z d. Ciepiał) i F. podejmowali próby sformalizowania swojego związku. Kończyły się one niepowodzeniem, gdyż księża, obawiając się prowokacji SB, odmawiali udzielenia ślubu.

IPN Lublin: 09/519, t. 1–5, Akta operacyjne J. Franczaka; 011/508, t. 1–5, Akta śledcze K. Mazura; 09/527, Akta operacyjne K. Mazura; 09/515, Akta operacyjne D. Mazur; 003/1323, t. 1–2, Teczka tajnego współpracownika „Michała”.

Z. Broński „Uskok”, *Pamiętnik (1941 – maj 1949)*, wstęp i oprac. S. Poleszak, Warszawa 2004, s. 14, 15, 17, 183, 221, 246, 253, 257–260, 295–302.

V. Gut, *Józef Franczak ps. „Lalek”. Ostatni partyzant poakowskiego podziemia*, Warszawa 2004; H. Pająk, *Oni się nigdy nie poddali*, Lublin 1997, s. 238–280; *idem*, „Uskok” kontra UB, Lublin 1992, s. 184–195; S. Poleszak, *Kryptonim „Pożar”. Rozpracowanie i likwidacja ostatniego żołnierza polskiego podziemia niepodległościowego Józefa Franczaka „Lalka”, „Lalusia” (1956–1963)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2 (8), s. 347–376.

Sławomir Poleszak

**„Augustyn”, „Jesiotr”, „Wacław”;
prawnik, żołnierz AK, działacz WiN**

Ur. 23 VII 1918 w Drabiniance, gm. Słocina, pow. Rzeszów. Był najstarszym z czterech synów Józefa i Franciszki z d. Lichota. Ukończył szkołę powszechną w Rzeszowie. Tam również uczęszczał do II Państwowego Gimnazjum im. Stanisława Sobińskiego. Należał do I Rzeszowskiej Drużyny Harcerskiej im. Józefa Piłsudskiego oraz do Kręgu Starszoharcerskiego „Żar”. W roku szkolnym 1934/1935, jako uczeń klasy siódmej, objął

funkcję zastępczego. 5 VI 1936 otrzymał świadectwo dojrzałości. 22 VIII 1936 rozpoczął studia na Wydziale Prawa UJ.

We wrześniu 1939 pełnił służbę w Harcerskim Pogotowiu Wojennym w Rzeszowie. Wiosną 1941 został zaprzysiężony do ZWZ. Jako urzędnik gminny w Staroniwie i Raclawówce współpracował z komórką legalizacji Obwodu ZWZ-AK Rzeszów. Od początku 1944 działał w akowskim wywiadzie; podlegał por. Mieczysławowi →Kawalcowi „Żbikowi”, oficerowi wywiadu Obwodu AK Rzeszów.

Po akcji „Burza” został zastępcą oficera wywiadu Obwodu AK Rzeszów, którym był wówczas Zygmunt Zięba „Władysław”. Rz. przyjął wtedy ps. „Jesiotr”, a w styczniu 1945 „Augustyn”. Na podstawie materiałów, które otrzymywał z komendy Obwodu AK Rzeszów – za pośrednictwem łączniczki Ireny Cieślińskiej „Myszki” – oraz od informatorów „terenowych”, sporządzał raporty o aresztowaniach Polaków przez Sowieców i służby bezpieczeństwa podległe PKWN, o zachowaniu się ACz na Rzeszowszczyźnie, nadto o jawnie działających partiach politycznych. Wiosną 1945 wznowił – przerwane przez wojnę – studia na UJ i 26 września tego roku otrzymał tytuł magistra prawa. 16 X 1945 został aplikantem w SO (Wojewódzkim) w Rzeszowie. Wkrótce powrócił do konspiracji; zaangażował się w pracę WiN. Na polecenie Mieczysława →Kawalca, kierownika Wydziału Informacji (wywiadu) Okręgu WiN Rzeszów, objął funkcję zastępcy kierownika informacji Rady WiN Rzeszów. Od wiosny 1946 był kierownikiem informacji tej rady, a jednocześnie zastępcą kierownika Wydziału Informacji

Rzeszowskiego Okręgu WiN. Wiosną 1946 wciągnął do pracy w strukturach WiN swego kolegę z gimnazjum, Michała →Zygo „Szymona”, funkcjonariusza KW MO w Rzeszowie. Ponadto podlegali mu: Tadeusz Frączek „Sęp”, który prowadził wywiad wśród pracowników sądownictwa, MO i UB, oraz Jan Kocur „Rawicz”, który kierował siecią informacyjną WiN, zainstalowaną w UB i KBW. Od wiosny 1946 nadzorował kontrwywiad Rady WiN Rzeszów; przeciwdziałał zarówno penetracji szeregów konspiracji niepodległościowej przez UB, jak i angażowaniu się winowców w inne struktury podziemia politycznego (np. SN) czy zbrojnego (np. NOW). Jesienią 1946 – na polecenie prezesa okręgu WiN Adama →Lazarowicza „Aleksandra” – kierował akcją uwolnienia aresztowanego przez UB Kazimierza Dziekońskiego „Bruna”, szefa rzeszowskiego rejonu oraz okręgowego kierownika „Straży” WiN. Następnie nadzorował ewakuację magazynu broni „Straży”.

Pod koniec 1946, kiedy kierownictwo Okręgu WiN Rzeszów objął Bronisław Wochanka „Ludwik”, „Andrzej”, został – pod ps. „Wacław” – kierownikiem Wydziału Informacji (wywiadu) okręgu. Przygotowywał dla kierownictwa Obszaru Południowego WiN szczegółowe raporty z analizą sytuacji politycznej i gospodarczej, z danymi na temat nastrojów społeczeństwa Rzeszowszczyzny, działalności UB, MO i KBW przeciw niepodległościowemu podziemiu, z informacjami o aresztowaniach, z nazwiskami funkcjonariuszy „bezpieczeństwa”, materiałami o rozmieszczeniu i liczebności oddziałów wojskowych. Podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego (19 I 1947) prowadził wywiad celem oszacowania rzeczywistych wyników owych wyborów. Swoim doradcą prawnym uczynił Tadeusza Frączka, wtedy prokuratora SO w Rzeszowie. Obaj w 1947 – Rz. w styczniu, a Frączek w lutym – na polecenie prezesa okręgu wstąpili do PPR; w ten sposób mieli prowadzić wywiad wśród komunistów. 4 V 1947 objął funkcję zastępcy prezesa Okręgu WiN Rzeszów Władysława Koby „Marcina”. Równocześnie nadal kierował okręgowym wywiadem WiN.

16 VII 1947 został zatrzymany przez funkcjonariuszy rzeszowskiego WUBP na ul. 3 Maja w Rzeszowie. Uwięziony, próbował ucieczki, skacząc z trzeciego piętra budynku UB przy ul. Jagiellońskiej. Po niemal półtorarocznym śledztwie stanął przed WSR w Rzeszowie. Do współoskarżonych należeli: Władysław Koba, Tadeusz Frączek, Michał →Zygo, Jan Kocur, Władysław Jabłoński, Stanisław Borek (z procesu wyłączono Marię →Dzierżyńską, która, tak samo jak Rz., wyskoczyła podczas śledztwa z okna gmachu

Leopold Rząsa

WUBP). 21 X 1948 skazany na karę śmierci, utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na zawsze. 5 I 1949 NSW utrzymał wyrok w mocy. Decyzją z 23 I 1949 Bolesław Bierut nie skorzystał z prawa łaski. Rz. został rozstrzelany 31 I 1949 w rzeszowskim więzieniu na Zamku Lubomirskich. Tego samego dnia stracono również Władysława Kobę i Michała →Zygo. Ciała trójki zamordowanych pochowano na cmentarzu w Zwiężycy k. Rzeszowa.

5 II 1992 Sąd WOW unieważnił wyrok rzeszowskiego WSR z 21 X 1948. Od 11 XI 1993 na Zamku Lubomirskich znajduje się tablica upamiętniająca Rz.

Rodziny nie założył.

AP Rzeszów: Sądy wojskowe województwa rzeszowskiego, Sr 248/48, Akta sprawy przeciwko L. Rząsie i in.; Sr 35/48, Akta sprawy przeciwko Antoniemu Kościółkowi; Sr 948/48, Akta sprawy przeciwko Marii Dzierżyńskiej; Sr 189/49, Akta sprawy przeciwko Zygmuntowi Ziębie; H-5, t. 3, Zeznania Adama Lazarowicza. UOP Rzeszów: 16/IV, Sprawa obiektowa organizacji ZWZ-AK-WiN, t. 29, 31.

Rozpracowanie, wg indeksu; *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego II Gimnazjum im. Stanisława Sobińskiego w Rzeszowie za rok szkolny 1934/35*, Rzeszów 1935, s. 17.

Informator o nielegalnych, s. 67–68; W. Lutecki, *Relacja*, „Informator AK”, wydanie specjalne, Rzeszów 1993, s. 18; Z. Nawrocki, *Zamiast*, s. 150; G. Ostasz, *Działalność*, s. 104, 108, 114–118, 121; *idem*, *Rząsa Leopold*, „ZHWiN” 1995, nr 7, s. 245–247; *idem*, *Rząsa Leopold* [w:] *MSBUDN*, t. 4, s. 152–154; *idem*, *Z dziejów*, s. 59; *idem*, *Zrzeszenie*, wg indeksu; A. Rząsa, *Wojenne pogotowie harcerzy – początki okupacji*, „Informator AK”, wydanie specjalne, Rzeszów 1993, s. 2; *Straceni*, s. 135; A. Zagórski, *Schemat*, s. 51–52, 64, 74; *idem*, *Zrzeszenie*, s. 17, 19, 21–22.

Dokumenty z okresu nauki w II Gimnazjum, studiów na UJ oraz pracy zawodowej L. Rząsy (w zbiorach A. Rząsy); J. Mik, *Relacja pisemna z 2 IV 1990 r.* (w zbiorach A. Rząsy); W. Składzień, *Wspomnienia*, t. II, cz. 3 (w zbiorach W. Składzienia); Relacje ustne Jana Pasternaka, Adama Rząsy, Eugeniusza Rząsy.

Grzegorz Ostasz

„Wiktor”; ppor. AK, żołnierz Podokręgu Kowno AK, oficer Okręgu Białostok AK-**-AKO, dowódca VI Brygady Wileńskiej**

Ur. 13 XII 1918 w m. Szunia (w guberni moskiewskiej), syn Antoniego i Stanisławy z d. Lirowskiej.

W listopadzie 1939 rozpoczął działalność konspiracyjną w Wilnie. Od marca 1940 pracował w majątku Dyrdyżki w pow. Rosienie na Litwie. Tam jako dowódca sekcji działał do stycznia 1944 w siatce Podokręgu Kowno ZWZ-AK. Następnie przeszedł na Wileńszczyznę, gdzie został dowódcą 5. drużyny 2. plutonu 1. komp. VI Brygady Wileńskiej AK. Uczestniczył w wielu walkach z oddziałami niemieckimi (m.in. Jazówka, Raduń, Miedniki, Ostrowiec).

W sierpniu 1944 z grupą kilkunastu partyzantów VI Brygady przeszedł w Białostockie. W Obwodzie AK Bielsk Podlaski został oficerem sekcji likwidacyjnej por. Zygmunta Błażejewicza „Zygmunta”. Nawiązał kontakty z mjr. Zygmuntem → Szendzielarzem „Łupaszka”. 5 IV 1945 został zastępcą dowódcy 1. szwadronu odtwarzanej na Białostoczczyźnie V Brygady Wileńskiej. Od 4 X 1945 do 19 X 1946 pełnił funkcję dowódcy VI Brygady Wileńskiej (nazwa przyjęta w lutym 1946), operującej na Białostoczczyźnie i Podlasiu. Brał udział w wielu akcjach zbrojnych i likwidacyjnych, walkach i starciach z oddziałami pacyfikacyjnymi NKWD, UB, MO i KBW, m.in. z żołnierzami 2. pp 1. DP pod Sikorkami (8 VIII 1945), w Miodusach, pow. Bielsk Podlaski (18 VIII 1945), w rozbrojeniu funkcjonariuszy UB i MO w Kleszczelach (11 X 1945), w zastrzeleniu oficera NKWD na stacji kolejowej w Siemiatyczach (11 XI 1945), w walce z 2. pułkiem pogranicznym NKWD w Lempicach, pow. Bielsk Podlaski (29 XI 1945), w walce z 9. pułkiem KBW w Zawadkach (3 IV 1946), w walkach z jednostkami WP i UB w m. Brzozowo i Czochanie-Góra, pow. Wysokie Mazowieckie (29–30 IV 1946), w walce z jednostkami 13. i 14. DP w Łosicach, pow. Siedlce (2 VII 1946). 19 X 1946 przekazał dowództwo brygady swojemu zastępcy por. Władysławowi → Łukasiukowi „Młotowi” który na Podlasiu kontynuował walki z komunistycznymi siłami bezpieczeństwa. W rzeczywistości

ze względu na stan zdrowia M. dowództwo brygady sprawował „Młot” już od lipca 1946. Sam M. po krótkim pobycie w Drohiczynie n. Bugiem wyjechał do Krakowa, a następnie do Zakopanego.

W styczniu 1948 zamieszkał z żoną we Wrocławiu. W ramach konspiracji Okręgu Wileńskiego AK utrzymywał ściśle kontakty z „Łupaszka” i mjr. Antonim → Olechnowiczem. Przez ppor. Antoniego → Wodyńskiego miał również stałą łączność z oddziałem „Młota”. 30 VI 1948 wpadł w zasadzkę, zorganizowaną w ramach ogólnopolskiej akcji „X” przeciwko żołnierzom z Wileńszczyzny. Funkcjonariusze UB wpuścili do jego mieszkania idącą z przodu żonę, on sam jednak zdołał zbiec. Ukrył się we wrocławskim mieszkaniu, wynajmowanym przez żonę „Młota”, Jadwigę Łukasiuk. Gdy funkcjonariusze UB zwolnili, zapewne celowo, żonę M., oboje wyjechali do Krakowa.

1 VII 1948 M. i jego ciężarna żona zostali aresztowani przez funkcjonariuszy Wydziału III WUBP w Krakowie. Ujęto ich po wejściu do „kotła” urządzonego w mieszkaniu Janiny Oszywowej, siostry M. Na czas śledztwa przetransportowano ich do Departamentu Śledczego MBP w Warszawie. 7 VII 1948 postanowienie o tymczasowym aresztowaniu wydał wiceprokurator NPW mjr Zenon Rychlik. Tymczasowe aresztowanie przedłużał kilkakrotnie skład sędziowski WSR w Warszawie, ostatni raz 24 VII 1950. 10 VII 1948 M. został osadzony w więzieniu przy ul. Rakowieckiej 37 w Warszawie.

Po wydaniu wyroku śmierci zastępcy kierownika Działu Specjalnego więzienia Warszawa I, ppor. S. Bochenek, wystosował raport do naczelnika więzienia, w którym informował: „Proszę Ob. Naczelnika o ukaranie więź. Minkiewicza z celi nr 32, który samowolnie uczy więźniów języka angielskiego, który nie został upoważniony do wykładania lekcji angielskiego, przy tym może uczyć więźniów obcej nam teorii”.

2 XI 1950 w procesie grupowym „Łupaszki i tow.” WSR (w składzie: mjr Mieczysław Widaj, ppor. W. Marszałek, ppor. W. Moszczyński, oskarżał mjr Zenon Rychlik) w Warszawie skazał go na ośmiokrotną karę śmierci. 29 grudnia NSW odrzucił skargę rewizyjną. 5 II 1951 Bolesław Bierut nie skorzystał z prawa łaski. 8 II 1951 o godz. 19.55 M. został zastrzelony przez st. sierż. Aleksandra Dreja w piwnicach więzienia mokotowskiego w Warszawie. W czasie egzekucji zginęli również współskazani na śmierć: o godz. 19.45 Henryk Borowski, o godz. 20.05 Antoni → Olechnowicz i o godz. 20.15 Zygmunt → Szendzielarz.

Ożenił się z Wandą z d. Czarnecką „Danką”, sanitariuszką w V i VI Brygadzie Wileńskiej AK. Sądzona w Warszawie razem z mężem, otrzymała wyrok 12 lat pozbawienia wolności. Zwolniona w 1956. Dzieci: córka (imię nieznanne), ur. w więzieniu w 1948.

ASO Wrocław: Sr. 1021/48, Akta sądowe J. Łukasik i in. AUWr.: K. Szwagrzyk, *VI Wileńska Brygada AK na Białostoczczyźnie w latach 1945–1949*, praca magisterska, mps. IPN Warszawa: 648/1/33, Teczka więzienna L. Minkiewicza.

Białostoczczyzna 1944–1945, s. 150; T. Łabuszewski, K. Krajewski, *Od „Łupaszi”*, wg indeksu; *Protokoły wykonania wyroków śmierci na Henryku Borowskim, Lucjanie Minkiewiczu „Wiktorze”, Antonim Olechnowiczu „Pohoreckim” i Zygmuncie Szendzielarzu „Łupaszce” 8 lutego 1951 r.*, wyd. K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Dokumenty i materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956”, 1993, t. I, s. 100–103.

Na żołdzie Gestapo, „Dziennik Bałtycki”, 24 X 1950; *W czasie okupacji współpracowali z Gestapo*, *ibidem*, 25 X 1950. *Pod dyktando i za pieniądze imperialistów uprawiali szpiegostwo i dywersję przeciwko własnemu krajowi*, „Ekspres Wieczorny”, 24 X 1950. *Napady na partyzantów radzieckich. 5. dzień procesu b. Komendy AK w Wilnie*, „Kurier Codzienny”, 25 X 1950. *Szendzielarz i Minkiewicz cynicznie potwierdzają zbrodnicze akcje band „Łupaszi” dokonane na żołnierzach polskich i radzieckich, członkach PPR i funkcjonariuszach władz państwowych*, „Kurier Polski”, 28 X 1950; *Czwarty dzień procesu członków Ośrodka Mobilizacyjnego Wileńskiego Okręgu AK. AK u boku Hitlera chciała walczyć na „Ostfront”*, *ibidem*, 29 X 1950. *Szczegóły haniebnej współpracy kierownictwa AK i „rządu” londyńskiego z hitlerowskim okupantem. Wstrząsające zeznania mjr. Christiansena b. szefa niemieckiego kontrwywiadu w Wilnie*, „Życie Warszawy”, 28 X 1950.

E. Banasikowski, *Na zew ziemi wileńskiej*, Bydgoszcz 1997, s. 485; W. Borodziejewicz, *Szósta Wileńska Brygada AK*, Warszawa 1992, wg indeksu; D. Fikus, *Pseudonim; Informator o nielegalnych*, s. 78; K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki*, wg indeksu; P. Niwiński, *Okręg*, wg indeksu; K. Szwagrzyk, *O aresztowaniach*, s. 7; B. Wiaderny, *Paweł; Z. Wozniczka, Zgrupowanie „Łupaszi” na Pomorzu w latach 1945–1947* [w:] *Powojenne losy konspiracji na Pomorzu*, pod red. E. Zawadzkiej i R. Kozłowskiego, Toruń 1995, s. 153–162; *Zawołać*, s. 418–419; *Żołnierze*, wg indeksu.

Notatki z rozmów z J. Łukasik z lat 1991–1995 (w zbiorach K. Szwagrzyka).

Tomasz Balbus
Krzysztof Szwagrzyk

„Jacek”, „Wiktor”, „Zbyszek”; żołnierz AK i KWP, ppor. (sierpień 1944)

Ur. 4 VII 1918 w Tybindze (Niemcy), syn Wawrzyńca i Władysławy z d. Jarosławskiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości rodzina osiedliła się w Wągłczewie, pow. Sieradz. Ukończył 7 klas szkoły powszechnej oraz korespondencyjny kurs handlowy w Warszawie. W 1937 zgłosił się na ochotnika do służby wojskowej. Po wstępnym przeszkoleniu w 31. Pułku Strzelców Kaniowskich został przyjęty do Podoficerskiej Szkoły

Łączności w Brześciu, którą ukończył w 1938. Od sierpnia 1938 służył w stopniu kpr. w 25. pp w Piotrkowie Trybunalskim.

W kampanii wrześniowej 1939, jako zastępca dowódcy plutonu łączności w 25. pp, brał udział w walkach pod Częstochową. Ranny pod Tomaszowem Lubelskim, dostał się do niewoli niemieckiej. Po zwolnieniu w połowie listopada 1939 powrócił w rodzinne strony i zaangażował się w działalność konspiracyjną w ZWZ-AK. Pełnił funkcję dowódcy Rejonu nr IV ZWZ „Warta” w Obwodzie Sieradz. W 1942 zgłosił się do pracy jako robotnik budowlany na poligonie wojskowym w Monicach k. Sieradza, gdzie zorganizował komórkę wywiadowczo-dywersyjną AK. W związku z groźbą dekonspiracji i aresztowania został odwołany przez przełożonych i skierowany na Centralny Kurs Dywersji w Warszawie, który ukończył w listopadzie 1942. Powrócił do Obwodu Sieradz AK i kontynuował działalność konspiracyjną; pełnił funkcję szefa łączności operacyjnej w sztabie Inspektoratu Sieradzko-Wieluńskiego AK, a od listopada 1944 adiutanta inspektora tego inspektoratu. W AK używał ps. „Zbyszek” i „Jacek”.

Po rozwiązaniu AK powrócił do Wągłczewa. Zagrożony aresztowaniem przez NKWD, ukrywał się do lipca 1945 w Łodzi i Wieluniu. W lipcu 1945 ujawnił się w WUBP w Łodzi. W czasie akcji ujawniania się żołnierzy AK został członkiem Podkomisji Likwidacyjnej dla Inspektoratu Sieradzko-Wieluńskiego. Po zakończeniu prac w komisji B. objął funkcję kierownika Spółdzielni Spożywców we Wróblewie. Początkowo nie angażował się w działalność konspiracyjną przeciwko władzom komunistycznym, uznając,

że walka zbrojna nie ma szans powodzenia. Zmienił zdanie po licznych aresztowaniach, które dosięgły wielu z jego towarzyszy walki konspiracyjnej, i po rozmowie z kpt. Stanisławem →Sojczyńskim „Warszycem” – założycielem i komendantem głównym KWP. W marcu 1946 został zaprzysiężony na żołnierza KWP i mianowany komendantem organizacji na pow. Sieradz. Wykorzystując swoje kontakty z okresu okupacji, zaczął, pod ps. „Wiktor”, tworzyć struktury KWP w powiecie. Do czerwca 1946 zorganizował sieć wywiadowczą obejmującą m.in. PUBP w Sieradzu oraz komendy MO w powiecie. Prowadził także akcję propagandową wymierzoną we władze komunistyczne. Dalsze prace konspiracyjne przerwało aresztowanie B. w Łodzi 29 VI 1946. Sądzony w głośnym procesie Komendy KWP, 17 XII 1946 został skazany – wraz z →Sojczyńskim „Warszycem” i sześcioma innymi żołnierzami KWP – na karę śmierci przez WSR w Łodzi (przewodniczący składu sądu ppłk Bronisław Ochnio). Bolesław Bierut skorzystał wobec niego z prawa łaski, zamieniając karę śmierci na dożywotnie pozbawienie wolności. Na mocy amnestii w 1947 wyrok złagodniono do 15 lat pozbawienia wolności. Warunkowo zwolniony w 1954 ze względu na zły stan zdrowia.

Po wyjściu z więzienia osiedlił się we Wrocławiu, gdzie pracował w PKS. Zmarł 28 III 1994 we Wrocławiu, został pochowany na cmentarzu w Wągłczewie.

W lutym 1945 ożenił się z Janiną z d. Meksa, z którą miał jednego syna.

IPN Łódź: WSR w Łodzi, R 786/46, Akta sprawy przeciwko Stanisławowi Sojczyńskiemu, W. Bobrowskiemu i in., t. 1–2.

Krwawy terror „Warszycy” miał utorować drogę p. Mikołajczykowi do zwycięstwa, „Głos Robotniczy”, 15 XII 1946; *Wyrok na bandę „Warszycy”. Ośmiu głównych zbrodniarzy skazanych na karę śmierci – czterech na więzienie od 1 do 15 lat*, *ibidem*, 18 XII 1946.

W. Jaskulski, *Z działalności ZWZ-AK na Ziemi Sieradzkiej 1939–1945*, Łódź 2000; T. Lenczewski, *Konspiracyjne*, s. 72–84.

Paweł Kowalski